

ДІАГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПІЇ У РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Стаття присвячена вивченню діагностичних можливостей арт-терапії в роботі з молодшими школярами. Розглянуто особливості застосування проєктивних графічних тестів для всебічного вивчення особистості дитини. Представлені результати апробації проєктивної методики "Будинок-Дерево-Людина" для вивчення емоційної сфери молодших школярів.

Ключові слова: арт-терапія, молодший школяр, проєктивні графічні тести.

У Державному стандарті початкової загальної освіти концептуальними ідеями галузі "Мистецтво" є цілісність художньо-естетичного розвитку особистості молодшого школяра засобами різних видів мистецтва (образотворчого, музичного, хореографічного, театрального тощо) [10].

Одним із завдань освітньої галузі "Мистецтво" є розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, художніх здібностей і мислення, здатності до самовираження і спілкування в царині мистецтва.

Це вимагає від учителів початкової школи переосмислення свого ставлення до дитини, її потреб, прагнень, бажань, упроваджуючи інноваційні технології навчання, виховання і розвитку. У зв'язку з цим в останні роки все більшої актуальності набуває напрям арт-терапії, що об'єднує ідеї особистісно орієнтованої педагогіки з окремими психотерапевтичними технологіями та займається вирішенням різноманітних проблем початкової освіти (проблеми соціалізації, почуття неповноцінності, відчуженості у соціальних контактах, порушення емоційної сфери молодших школярів тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив констатувати, що систематичне використання мистецтва в педагогічній практиці поки що залишається на рівні експериментальних або спеціалізованих закладів. Питанням теорії арт-терапевтичних технологій, філософські і соціологічні аспекти її сутності вивчали російські дослідники Е. Бурно, Г.Бурковський, О.Карабанова, А.Копитін, Л. Лебедева, Ю.Ніконова, Е.Свістовська, Н. Тараханова, Р.Хайкін та ін. Серед вітчизняних дослідників виділяють праці О.Вознесенської, Л. Волкової, О. Деркач, Е.Пинчук, В.Шевченко.

Мета статті полягає в обґрунтуванні діагностичних можливостей арт-терапії як засобу різностороннього вивчення особистості, зокрема її емоційної сфери.

Термін "арт-терапія" (від *англ. art*: мистецтво, *art-therapy* букв. – терапія мистецтвом) особливо поширений у країнах з англomовним населенням і означає найчастіше лікування пластичною образотворчою творчістю з метою дії на психоемоційний стан хворого. У психотерапевтичній літературі використовуються також терміни "образотворча терапія" або "художня терапія", проте вони не тотожні англomовному аналогу і дещо звужують його сенс [11, с. 43].

На сьогодні в науково-педагогічній літературі арт-терапія розглядається як засіб, що дозволяє піклуватися про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності (Т.Зінкевич-Євстигнєєва, Т. Кіселева, О.Копитін, Л.Лебедева, О. Медведєва) [4; 5; 6; 7; 9]. "Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здібностей самовираження і самопізнання в мистецтві, у порівнянні, наприклад, з грою, пов'язано з продуктивним характером мистецтва – створенням естетичних продуктів, що об'єктивують у собі почуття, переживання і здібності дитини, полегшують процес комунікації з іншими людьми" [3, с. 208].

О.Медведєва відзначає, що суть арт-терапії полягає в "терапевтичній і корекційній дії мистецтва на суб'єкт і проявляється в реконструюванні психотравмуючої ситуації за допомогою художньо-мистецької діяльності, виведенні переживань, пов'язаних з нею, у зовнішню форму через продукт художньої діяльності, а також створення нових позитивних переживань, народженні креативних потреб і способів їх задоволення" [9, с. 26].

Нині арт-терапія в широкому розумінні включає: "образотворчу терапію (лікувальна дія засобами образотворчого мистецтва: малюванням, ліпленням, декоративно-прикладним мистецтвом тощо); бібліотерапію (лікувальна дія читанням); імаготерапію (лікувальна дія через образ, театралізацію); музикотерапію (лікувальна дія через сприйняття музики); вокалотерапію (лікування співом); кінезітерапію (танцотерапію, хореотерапію, корекційну ритміку – лікувальну дію рухом)" [9, с. 26].

Арт-терапія в освіті – це системна інновація, що характеризується: комплексом теоретичних і практичних ідей, нових технологій; різноманітним зв'язком з соціальними, психологічними і педагогічними явищами; відносною самостійністю (відособленістю) від інших складових педагогічної дійсності (процесів навчання, управління тощо), здатністю до інтеграції, трансформації [8, с. 17].

Для нас принципово важливим є те, що арт-терапія на відміну від інших психотерапевтичних напрямів може бути успішно адаптована в педагогічній практиці і застосовуватися вчителем початкової школи без участі психолога або психотерапевта для вирішення розвивальних, виховних, діагностичних, корекційних та інших завдань. Використання мистецтва як цілющого чинника найбільш доступне для педагога в силу його професійної підготовленості. Спеціальні медичні знання для цього не потрібні [5, с. 53].

Л.Лебедева в педагогічній практиці арт-терапії виділяє виховні, корекційні, психотерапевтичні, розвиваючі, когнітивні та діагностичні функції [7, с. 34-37]. Хотілося б зупинитися на діагностичних можливостях арт-терапії в роботі з молодшими школярами.

Проєктивне малювання не є арт-терапією в повному розумінні цього слова, оскільки тут не ставиться мета досягнення естетичного результату. Головна увага приділяється зовсім не процесу творіння. Провідним є цілеспрямована орієнтація на проєктивний аспект процедури і його зосередженість на інформації. Функція проєктивної терапії полягає в тому, що проєкція внутрішніх уявлень кристалізується і зміцнює в постійній формі спогади і фантазії. У ході проєктивної арт-терапії повинна стимулюватися демонстрація почуттів, стосунків, станів для того, щоб людина дізналася, зрозуміла всі ці почуття і здолала їх у собі. Специфіка проєктивного малювання полягає в тому, що людині пропонується сюжет проєктивного характеру і потім обговорюються малюнки і їх інтерпретація [5, с. 45].

Діагностика надає інформацію про індивідуальні особливості конкретної дитини, її відмінності від інших, про її резервні можливості, місце в суспільстві. Педагогічна арт-терапія, маючи суттєві діагностичні можливості, водночас, не є методом діагностики в загальноприйнятому розумінні. Це делікатний, гуманний спосіб простежити за дитиною у творчій діяльності, взяти її інтереси, побачити внутрішній світ, особливу своєрідність, а також, визначити внутрішні, глибокі проблеми особистості, що підлягають корекції [5, с. 104].

Останнім часом все більше підкреслюється психотерапевтичне значення малювання, як і художньої діяльності взагалі. Таким чином, завдяки застосуванню проєктивних рисувальних методик стирається грань між психологічним обстеженням і психотерапевтичним сеансом. Все це і зробило рисувальні методики найпоширенішим інструментом у роботі не лише практичного психолога, але і вчителя початкової школи зокрема [2].

Серед діагностичних засобів, що використовуються у світовій психологічній практиці, рисувальні методи стоять на першому місці. Застосування рисувальних тестів для виявлення особливих характеристик людини засноване на принципі проєкції, тобто на винесенні зовні своїх переживань, представлень, прагнень тощо. Малюючи той чи той об'єкт, людина мимоволі, а іноді і свідомо передає своє ставлення до нього. Навряд чи вона забуде намалювати те, що здається їй найбільш важливим і значимим; а ось тому, що вона вважає другорядним, буде приділено значно менше уваги. Якщо якась тема її особливо хвилює, то при її зображенні проявляться ознаки тривоги. Малюнок – це завжди якість повідомлення, зашифроване в образах [12]. Завдання вчителя початкової школи полягає в тому, щоб розшифрувати його, зрозуміти скритий зміст.

Для діагностичного використання малюнків дуже важливо, що вони відбивають передусім не свідомі установки людини, а її несвідомі імпульси і переживання. Саме тому рисувальні тести так важко "підробити", представивши в них себе не таким, яким ти є насправді.

Як і інші проєктивні тести, рисувальні методики дуже інформативні, тобто дозволяють виявити безліч психологічних особливостей людини. При цьому, вони прості в проведенні, займають небагато часу і не

вимагають ніяких спеціальних матеріалів, окрім олівця і паперу.

Додатковою перевагою рисуночних методів є їх природність, близькість до звичайних видів людської діяльності. Досвід малювання є практично в кожній людині. Найбільш близьке це заняття дітям, тому при обстеженні дітей рисуночні методи застосовуються особливо часто. Дитині легко зрозуміти тестову інструкцію, для виконання методик не потрібний високий рівень розвитку мови. Водночас, малюнки – зручний привід для того, щоб невимушено зав'язати бесіду. А. Анастасі, С. Урбіна відзначають, що проєктивні методики являють собою замасковане тестування і реалізують глобальний підхід у вивченні особистості [1].

Суттєвою перевагою психодіагностики за допомогою проєктивних графічних тестів є різноманітність та варіативність тестових завдань, можливість гнучко "підлаштовувати" інструкцію під індивідуальну специфіку дитини. Важливим є і те, що вони суттєво полегшують процес встановлення контакту між дорослим і дитиною (вчителем і учнями).

Серед проєктивних рисуночних тестів, які дуже поширилися на Заході на початку 50-х років, можна назвати тест "Будинок-Дерево-Людина", "Малюнок сім'ї", "Автопортрет", "Неіснуюча тварина" та багато інших, які стали класичними.

Графічний тест "Будинок-Дерево-Людина", який використовується у нашому дослідженні, відноситься до рисункових методів, є перспективним щодо визначення деструктивних емоційних станів, таких як тривожність, агресія, страх, невпевненість у собі тощо.

Нами були вивчені емоційні характеристики учнів молодшого шкільного віку Тернопільської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 16. У дослідженні взяли участь 15 дітей 1-Б класу (віком 6-7 років).

Спочатку учням було запропоновано намалювати якнайкраще будинок, дерево і людину за бажанням. Після цього нами проводилась бесіда: кого намалювала дитина, що вона робить, який у неї настрій. Під час виконання малюнка фіксувалися всі рухи і вислови.

Для аналізу використовувалися три аспекти оцінки: деталі малюнків, їх пропорції і розташування на аркуші. Пропорції малюнків відображають психологічну залежність речей, ситуацій і відносин. Відсутність будь-яких частин тіла свідчить про відкидання, невизнання, відсутність рота означає труднощі в спілкуванні.

За допомогою цього тесту ми визначали тривожність, агресивність і напруженість (див. табл. 1, табл. 2).

З табл. 2 видно, що в дітей молодшого шкільного віку, на жаль, переважають такі негативні емоційні стани, як тривожність, агресивність, дискомфорт, замкнутість тощо.

Таблиця 1

Результати дослідження емоційних характеристик за тестом "Будинок-дерево-людина"

№ п.п	Прізвище	Тривожність	Агресивність	Напруженість
1.	Абакумова А.	3	4	-
2.	Бондаренко А.	2	3	-
3.	Бердичевська І.	3	2	1
4.	Волонтир О.	3	-	-
5.	Гиржева С[із].	4	4	2
6.	Колосов І.	4	4	2
7.	Ковальчук Д.	2	4	3
8.	Маркова О.	1	3	1
9.	Місько В.	3	4	2
10.	Нікольська Л.	4	1	-
11.	Пінчук І.	2	3	1
12.	Рибалко Л.	4	2	3
13.	Савіцький К.	6	4	3
14.	Шевчук О.	4	3	2
15.	Шендрук І.	2	3	3

Таблиця 2

Вивчення емоційних проявів молодших школярів (за тестом "Будинок-дерево-людина")

№ п.п	Прізвище І.	Деякі деталі малюнків	Характеристика емоційних проявів
1.	Абакумова А.	Вікна без скла. Малюнок виходить за нижній край аркуша. Порожні пустий очні ямки, штрихування волосся, товстий натиск ліній і сильні руки, стовбур з нахилом вправо	Ворожість, відчуженість внутрішня напруга, напруження відчуття почуття небезпеки. Агресивність, страх
2.	Бондаренко А.	Багатоповерхова будівля, людина у вигляді схеми. Малюнок у верхній частині аркуша. Різні вікна, вікна без скла, відсутність даху. Посмішка у людини	Пошуки захисту, втеча від неприємностей, реальності. Агресивність, внутрішня тривожність
3.	Бердичевська І.	Заштриховане волосся, посмішка, невірноважено стояча фігура, вікна без скла, з'єднані штрихи при малюванні гілок	Тривожність, скутість відчуття власної незначущості. Тривога, відчуття небезпеки
4.	Волонтир О.	Багаторазове штрихування, лінії з[із] натиском. Малюнок внизу аркуша	Внутрішня тривога, відчуття незадоволеності. Посилена захисна установка
5.	Гиржева С.	Мертві гілки, густий дим, посмішка, порожні очні ямки, розмазисті руки. Двері з замком, зигзаги в листі, заштрихований стовбур. Рогатка, невірноважена фігура	Велика внутрішня напруга, агресивність, фізична і психічна тривога, грубість, черствість, відчуття ворожості
6.	Колосов І.	Густий дим, лінії з натиском, штрихування. Листя на всі боки, незграбні лінії. Розширення ліній на стовбур, стовбур заштрихований. Відсутність дверей і вікон. Малюнок внизу аркуша	Ворожість, відчуженість, внутрішня напруга, тривога, агресивність. Відчуття небезпеки

7.	Ковальчук Д.	Розташування малюнка внизу аркуша, сильний натиск, кола в листях, штрихування. Людина – овал-схема	Агресивність, напруженість, відчуття незахищеності, відчуженість, тривожність
8.	Маркова О.	Розташування малюнка внизу, стовбур з вигином, двері з замком, посмішка. Розставлені ступні	Відчуття незахищеності, агресивність, внутрішня тривога, грубість, черствість
9.	Місько В.	Густий дим, посмішка, фіранки, вікна без скла, квіти на вікні, розширення у стовбурі. Нестійка постава, руки у формі рукавички, подовжені руки	Агресивність, недовіра до оточуючих, вербальна агресія, відчуття ворожості. Відкрите нехтування
10.	Нікольська Л.	Різні надбудови, людина-схема, посмішка, маленька людина, малюнок розташований вверху аркуша	Відчуття незахищеності. Зневажливі установки. Агресивність
11.	Пінчук І.	Обпадання листя, штрихування в листях "вермішель", кількість пальців більше 5, руки захищені в кишнях, довгі руки; сильна штриховка	Ворожість, агресивність, відчуття незахищеності, депресивний стан. Виражені емоційні переживання, відчуження, тривога
12.	Рибалко Л.	Заштрихований будинок, порожні очні ямки, вікна без скла, великі ніздрі, посмішка, пальці без долоні, незграбні лінії руки намальовані близько до тіла	Тривога, напруженість, відверта зневага, ворожість, грубість, черствість, недовіра до оточуючих
13.	Савіцький К.	Заштрихована людина, порожні очні ямки, стирання ліній, розширення стовбура до верху, стовбур закреслений, фіранки на вікнах	Тривога, очікування неприємностей, дискомфорт, залежність від оточуючих, агресивність, напруга
14.	Шевчук О.	Малюнок вверху аркуша, лінії з натиском. Людина в нападаючій позі, пальці на руках обрубані, незграбні лінії, ноги розставлені в різні боки. Відсутність двері	Закритість, тривога, посилена захисна установка, страх, агресія, незахищеність, залежність, напруженість
15.	Шендрук І.	Малюнок виходить за нижній край аркуша, лінії з натиском, кола в листях, стовбур звужується донизу, густий дим, незграбні плечі, посмішка, вікна без скла	Відверта зневага, тривожність, велика внутрішня напруга, агресивність, замкнутість

Висновки. Отже, використання тематичних проєктивних графічних тестів з метою діагностики емоційної сфери молодших школярів, всебічного вивчення особистості є досить доцільним та ефективним. Та потрібно зазначити, що небезпечно формулювати висновки на основі лише одного проєктивного малюнку, оскільки це носитиме ситуативний характер. Для створення цілісного уявлення про той чи той феномен потрібна серія малюнків у поєднанні з іншими діагностичними методами. Окрім цього, варто уникати прямих аналогій, не завжди результати можна вірно інтерпретувати.

Перспективи подальших розвідок. На наш погляд, потребує подальшої розробки й дослідження проблеми виховних, корекційних і розвивальних можливостей арт-терапії в роботі з молодшими школярами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – СПб., 2005. – 688 с.
2. Венгер А.Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство/ Александр Леонидович Венгер. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с.
3. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г.В.Бурменская, Е.И. Захарова, О.А. Карабанова и др. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 416 с.
4. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по креативной терапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т.М. Грабенко. – СПб.: Издательство "Речь", 2001 – 400 с.
5. Киселева Т. Ю. Педагогическая арт-терапия как средство обогащения социокультурного опыта младших школьников во временном детском коллективе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Киселева Татьяна Юрьевна. – Новосибирск, 2009. – 240 с.
6. Копытин А.И. Основы арт-терапии / Александр Иванович Копытин. – СПб.: Лань, 1999. – 252 с.
7. Лебедева Л.Д. Педагогические основы арт-терапии / Людмила Дмитриевна Лебедева. – СПб.: ЛОИРО, 2000. – 200 с.
8. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Людмила Дмитриевна Лебедева. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.
9. Медведева Е.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Е.А.Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А.Добровольская. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 248 с.
10. Проект Державного стандарту початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2010. – № 8. – С. 1-17.
11. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б.Д. Карвасарского. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2006. – 944 с.
12. Романова Е. С. Графические методы практической психологии / Евгения Сергеевна Романова. – СПб.: Речь, 2001. – 416 с.
13. Яценко Т.С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика / Т.С. Яценко, М.Г. Чобітько, Т.І. Донцевич. – Черкаси: "Брама", – 2003. – 216 с.